

Katja Šmid

Odkritje Novega sveta v dveh rabinskih sefardskih delih iz Soluna (19. stoletje) *

Ključne besede: judovsko-španska/sefardska književnost, odkritje Amerike, plovba, *Sefer haberit*, *Darhe haadam*

DOI: 10.4312/ars.11.2.261-278

1. Delo *Sefer haberit* v hebrejščini in njegove judovsko-španske različice

Delo *Sefer haberit* (hb. Knjiga zaveze), ki ga je v hebrejščini napisal vzhodnoevropski aškenaški avtor Pinhas Hurvic Elijahu (Vilna, 1765–Krakov, 1821), je bilo prvič natisnjeno leta 1797 v Brnu na Moravskem. Odtlej je bilo natisnjeno v štiridesetih izdajah, v hebrejščini, jidišu ter judovski španščini, in je v 19. stoletju postalo prava uspešnica popularne rabinske književnosti (Ruderman, 2014, 123–129: Appendix 1).

Na eni strani se *Sefer haberit* ukvarja z naravoslovnimi znanostmi, kot so fizika, logika, astronomija, botanika, zoologija, anatomija, ter z geografijo, optiko in psihologijo (med drugimi) (Hurvic, 2014, 74–491; Fontaine, 2007a, 157–181); na drugi strani pa z disciplinami, kot so mistika, etika in morala, ki pridejo do izraza predvsem v znanim 13. poglavju, v katerem Hurvic pojasnjuje koncept ljubezni do bližnjega (Hurvic, 2014, 492–736; Fontaine, 2006, 223–233 y 2007b, 244–268).² Zaradi tako raznolike vsebine veliko avtorjev *Sefer haberit* definira kot enciklopedijo znanosti ali kot knjigo pobožne znanosti, ki pomaga spoznavati in razumeti svet (Robinson, 1989, 275–288; Ruderman, 2012, 221, 233; y 2014, 12, 60, 101, 107). Zahvaljujoč raznovrstnim temam, kot so znanost, mistika in etika, ter popularnemu slogu, ki ga uporablja avtor, da bi svojim bralcem približal moderno znanost, je judovska bralna publika delo zelo dobro sprejela, saj je zanj predstavljal okno v svet, s pomočjo katerega se je na tradicionalen način seznanila z novim posvetnim znanjem v začetku moderne dobe.

* Ta članek sem začela pisati v času svojega poučevanja in raziskovanja na Univerzi v Salamanki leta 2013, ki ga je financirala Katedra za višje študije španščine v okviru Kampusa mednarodne odličnosti *Studii Salmantini*; končala sem ga leta 2017, v okviru projektov *Ginze Sefarad* (2013–2015): Izdaja in študij hebrejskih in *aljamiado* zgodovinskih dokumentov in pravnih besedil (HAR2012-34338, Ministrstvo za gospodarstvo in konkurenčnost) in Judovske kulture mediteranske Evrope (CSIC-UCM, 2017).

² Hurvic, 2014, 645–697 (poglavje 13 *Ahavat re'im* 'Ljubezen do bližnjega').

Hebrejsko delo uspešnega aškenaškega avtorja je naredilo velik vtis na judovske skupnosti na Vzhodu, tako na arabsko govoreče Jude na Bližnjem vzhodu kot tudi na judovsko-špansko govoreče Sefarde v Otomanskem cesarstvu. *Sefer haberit*, ki je sestavljen iz dveh obsežnih delov na 736 straneh (Hurvic, 2014), je navdihnil razne sefardske avtorje, ki so v 19. stoletju prevedli in priredili delo v judovsko španščino in ga tako približali sefardskim bralcem, razseljenim po Mediteranu in širnem Otomanskem cesarstvu.

1.1 Priredba in vključitev določenih poglavij *Sefer haberit* v delu *Sefer Darhe haadam* (Solun, 1843) avtorjev Amaračija in Sasona

Prve ideje iz hebrejskega dela *Sefer haberit* so v judovsko španščino prišle z delom *Sefer Darhe haadam* (hb. Človekove poti), etično-moralistično sefardsko delo, ki sta ga napisala Izak Behor Amarači in Jožef ben Meir Sason. Natisnjeno je bilo v hebrejskih pismenkah, v Solunu, v letih 1843, 1849 in 1892. Avtorja sta zbrala in priredila besedila iz treh hebrejskih del: *Sefer haberit* Pinhasa Hurvica (Brno, 1797), *Seder hadorot* Jehiela Heilp[e]rina (Karlsruhe, 1768) in *Švet Jehuda* (hb. Judovo žezlo) Salomona Ibn Verge (Adrianopol, 1550).

V tem izvirnem judovsko-španskem delu, ki ga danes omenjajo le redki avtorji (Romero, 1992, 113; Lehmann, 2005, 92, 96, 103–104, 121–122, 156, 177–181, 189–192, 196, 206; Muñoz Molina, 2012, 145–146, 149, 153–155 in 2014, 125–134), Amarači in Sason *Sefer haberit* citirata v štirih od šestih poglavjih (1, 3, 4 in 5). V prvem poglavju (fs. 1a–14a) avtorja navedeta kratek odstavek, ki govori o tem, kako je zrak v atmosferi pomemben za človeka (f. 6b). Celotno drugo poglavje (fs. 25a–29b) govori o odkritju Novega sveta, ki ga analiziramo v tem članku. Četrto (fs. 29b–52a) in peto poglavje (fs. 52a–72a) obravnavata ljubezen do bližnjega in prijateljstvo, edina judovsko-španska verzija znamenitega 13. poglavja *Sefer haberit*, ki je bila v delu *Sefer Darhe haadam* prvič na voljo sefardskim bralcem v njihovem domačem jeziku.

Avtorja Amarači in Sason sta v Solunu izdala tudi delo *Sefer Musar haskel* (hb. Knjiga moralne vzgoje), v letih 1843, 1849 in 1892 (Romero 1992, 113–114; Lehmann 2005: 177–181, 189–193; Muñoz Molina 2012: 143–156), ki je prav tako močno navdihnjeno z vsebinami dela *Sefer haberit*, ki se nanašajo na znanost (Šmid, 2018, v tisku).

Slika 1: *Sefer Darhe haadam* (Solun, 1843), naslovna stran.

1.2 Judovsko-španski prevodi dela *Sefer haberit*

1.2.1 Prvi prevod Hajima A. B. Gatenja (1847)

Hajim Abraham Benveniste Gatenjo je avtor prvega in najpopolnejšega prevoda v judovsko španščino, ki sta ga leta 1847 v Solunu izdala Šabetaj Alaluf in Izak Džahon.

Benveniste Gatenjo je prevedel prvi del *Sefer haberit*, ki ima naslov *Ketav jošer* (hb. Prav[iln]o pisanje) in je posvečen predvsem astronomiji in naravoslovnim znanostim. Ima 21 poglavij, izšel je v dveh obsežnih knjigah: prva (fs. 1a–178b) ima deset (1–10), druga (fs. 1a–198a) pa enajst poglavij (11–21). Čeprav je Benveniste Gatenjo (1847, II, f. 198a) v prvem delu najavil tudi prevod drugega dela, naslovljen *Divre emet* (hb. Besede resnice), ki se ukvarja s človekom, njegovo dušo in telesom, njegovimi moralnimi lastnostmi in se konča z opisom odnosa med človekom in njegovim Stvarnikom skozi mistično izkušnjo, drugi del *Sefer haberit* po vsej verjetnosti nikoli ni bil preveden v judovsko španščino (Romero 1992: 135–136).

1.2.2. Drugi, spremenjen in aktualiziran judovsko-španski prevod Rafaela Izaka Benvenista iz leta 1881 in 1900

Nekaj desetletij pozneje se je prevod Hajima Abrahama Benvenista Gatenja pojavil v izjemno zanimivem delu z naslovom *Beraha hamešulešet o Las tres luzes* (hb. Trojni blagoslov ali tri luči) (Solun, 1881), ki ga je izdal Rafael Izak Benveniste.

Prva izdaja *Beraha hamešulešet o Las tres luzes* vsebuje štiri judovsko-španska dela, ki jih najdemo, drugega pod drugim, na vsaki strani publikacije: *Sefer haberit* (fs. 1a–88b); *El rižo de la vida* (Življenjski vodič) (fs. 1a–60b), moralistično delo o ustreznem obnašanju, prehrambnih, higienskih in zdravstvenih navadah; *Ba'al tešuva* (Skesanec) (fs. 1a–39b), moralistični roman o kesanju; in *El asolado en la izla* (Osamljenec na otoku) (fs. 40a–88b), zgodba Robinzona Crusoeja avtorja Daniela Defoeja, prirejena za judovsko-špansko govoreče bralce (Lazar, 1999, 849–881; Borovaya, 2003, 42, 63).

Delo *Beraha hamešulešet o Las tres luzes* je ponovno izšlo istega leta (1881) v Solunu in pozneje (1900) še v Konstantinoplu, tokrat vsebujoč zgolj tri dela: *Sefer haberit* (str. 3–178); *Ba'al tešuva* (str. 3–88); in *El asolado en la izla* (str. 3–146). Po Lazarju (1999, 851) Elija Levi ben Nahmias, ki je natisnil tretjo izdajo tega dela, ni dobil avtorskih pravic za objavo dela *El rižo de la vida* (1a–60b), zaradi česar je bilo to izločeno.

Slika 2: *Sefer haberit* (Solun, 1847), naslovna stran.

Glede na prevajalčeve besede v uvodu (*Beraha hamešulešet o Las tres luzes*, 1881, 2a) je bilo delo *Sefer haberit* v to publikacijo vključeno zaradi poučne in privlačne znanstvene vsebine. Benveniste hvali Gatenjev judovsko-španski prevod iz leta 1847 in pravi, da sam skoraj ni vnesel sprememb, knjigo pa je ponovno natisnil zaradi njene dragocenosti in ker se je ni dalo več kupiti na trgu. Omeni, da je nameraval dodati poglavje, ki govori o ljubezni do bližnjega, za katerega misli, da še ni bilo prevedeno in objavljeno:

Gledajoč njen dober in lep prevod, se nisem dotaknil niti nisem posegel, da bi karkoli spremenil [...], gledajoč samo lepoto te knjige in videč, da se je ne da dobiti, sem jo dal drugič natisniti z idejo, da bi dodal poglavje *Ljubezen do bližnjega*, ki je v drugem delu, ki še ni bilo prevedeno niti objavljeno (*Beraha hamešulešet o Las tres luzes*, 1881, 2a).

Žal nimamo dokaza, da je Benveniste prevedel znamenito poglavje o ljubezni in prijateljstvu, zaradi česar sklepamo, da se njegov prvotni prevajalski načrt ni uresničil. Iz navedka je očitno, da avtor ni poznal dela *Sefer Darhe haadam* in poglavja o ljubezni do bližnjega iz dela *Sefer haberit*, ki sta ga sefardska avtorja Amarači in Sason priredila v judovsko španščino.

V več pogledih gre torej za še eno nedokončano publikacijo. Če je leta 1847 Benveniste Gatenjo v judovsko španščino prevedel samo prvi del knjige *Sefer haberit* (poglavja 1–21), je v delu *Beraha hamešulešet o Las tres luzes* Rafael Izak Benveniste izdal samo 9 poglavij (1–9), eno manj kot v prvem zvezku prvega dela (poglavja 1–10). Med spremembami, ki jih je vnesel Benveniste, velja omeniti, da je skrajšal drugi uvod (f. 8a) in rahlo posodobil judovsko-španski pravopis.³

Čeprav nimamo podatkov o drugem delu, je v prvem omenjenih nekaj moralističnih in znanstvenih judovsko-španskih del iz 19. stoletja, ki so zaradi didaktične in razvedrilne vsebine doživela uspeh tudi v posvetnih ali prevzetih žanrih, kot sta npr. sefardski roman in periodika, ki so ju začeli tiskati proti koncu 19. stoletja v Konstantinoplu, Solunu in drugih mestih, kjer so bile aktivne judovske tiskarne, in sta imela pomembno vlogo pri modernizaciji sefardskih skupnosti na Vzhodu (Lazar 1999, 851; Ben Na'eh, 2001, 73–96; Stein, 2004).

³ Gre za pogost pojav v sefardski književnosti. Avtorji, ki konec 19. stoletja ponovno objavijo judovsko-španske prevode iz prve polovice 19. stoletja, po preteku nekaj desetletij posodobijo njihov pravopis. Dober primer je delo *Ben hameleh vehanazir* (hb. Kraljev sin in duhovnik), znana zgodba o Barlaamu in Jozafatu oziroma zgodba o Budi, ki jo je v judovsko španščino prevedel že omenjeni avtor in prevajalec Izak Amarači, v Solunu, leta 1849. Leta 1880 jo je ponovno objavil Abraham Jona, ki je samo malo spremenil in posodobil besedilo iz prve izdaje.

2. Odkritje Novega sveta v delih *Darhe haadam* (1843) in *Sefer haberit* (1847)

Od vseh omenjenih priredb in prevodov dela *Sefer haberit* v judovsko španščino sta za korpus tega članka vira izključno besedili *Sefer Darhe haadam* (Solun, 1843) Amaračija in Sasona in judovsko-španski prevod *Sefer haberit* (Solun, 1847) Benvenista Gatenja. V nadaljevanju bomo proučili nekaj odlomkov, v katerih je opisano odkritje Amerike, da bi ugotovili, koliko se razlikujeta Amaračijeva in Sasonova priredba besedila ter prevod Benvenista Gatenja.

Amarači in Sason se v svoji knjigi ukvarjata s tako raznovrstnimi temami, kot so tragična preteklost Sefardov na Iberskem polotoku, izgon Judov in inkvizicija, ki jih poskušata narediti zanimive z vpletanjem zgodb, legend in anekdot, prevzetih iz naslednjih del v hebrejščini: *Sefer haberit*, *Seder hadorot* in *Švet Jehuda*. Tretje poglavje dela *Sefer Darhe haadam*, ki je posvečeno odkritju Amerike, je prevedeno in prirejeno iz hebrejskih del *Sefer haberit* in *Sefer Divre hajamim lemalhe Carfat umalhe bet Otoman haTogar* (hb. Kronika francoskih kraljev in turških otomanskih sultanov) (Sabbioneta, 1554). Slednjo je v hebrejščini napisal Jožef Hakohen, v njej pa opisuje splošne zgodovinske dogodke, med katerimi najdemo relativno malo epizod, povezanih z zgodovino Judov, v glavnem gre za preganjanja in masakre. Na začetku drugega dela kronike najdemo opis odkritja Amerike (Almbladh, 1981, 14, 16–17; Jacobs, 2004, 69–70, 76).

2.1 Napredki na področju plovbe in odkritje Amerike

Amarači in Sason namenita posebno pozornost napredku na področju plovbe, ki ga je zaznamoval izum kompasa, in odkritju Amerike – njeni osvojitvi in življenju v Novem svetu.

Kralj Salomon je v *Pridigarju* rekel: »Nič ni novega pod soncem.«⁴ To pomeni, da ni nove stvari na tem svetu, ki ne bi bila tukaj že prej, le zdi se nam, da je to, kar vidimo zdaj, nekaj novega; zato je vedi zagotovo, da je bila ta stvar tukaj že pred tem. [...] Vendar Amerike, ki so jih odkrili leta pet tisoč dvesto in osemindeset⁵ (kakor je zapisano v *Sefer haberit* in v *Sefer Divre hajamim*, drugi del) in jih imenujejo Novi svet, niso nove; ko je Bog ustvaril zemljo, jo je ustvaril z Amerikami vred, vendar je bilo to, kar so poimenovali »novo«, našim očem skrito. In povedal ti bom, kako so odkrili Ameriko (kakor je zapisano v *Sefer Divre hajamim*, ki je delo rabina Jožefa Hakohena, v drugem delu, in v *Sefer haberit*).

4 *Pridigar* 1:9.

5 Leta 1498.

Zgodilo se je nekemu moškemu iz kraja Kastilja, po imenu Amerika, ki je bil Španec. Imel je veliko ladjo in se je oskrbel z živežem in ga natovoril na ladjo in si je zaželel oditi na veliko morje, ki se imenuje Okeanos, in se je močno oddaljil od poseljenega sveta. In je dan za dnem plul po morju, kamor, odkar je Bog ustvaril svet, še ni stopila človeška noga, in ni videl drugega kot nebo in morje. In so pluli po dolgem zalivu, dokler več niso videli zvezde, ki ji sledijo mornarji; in ta zvezda se imenuje severnica (na drugem mestu ti bom povedal, da zdaj mornarji ne sledijo več tej zvezdi, temveč kompasu, ki so ga nedavno izumili, in ti bom povedal tudi, kako so pluli, ko so sledili tej zvezdi). In ker so izgubili omenjeno zvezdo in niso vedeli, v katero smer naj gredo, in so pluli kot pijanec, so se hoteli vrniti nazaj, a niso uspeli, pošel jim je živež na ladji in so začeli vzklikati vsak k svojemu Bogu in so rekli: »Glede na to, da nimamo možnosti, da bi se vrnili na kopno, in bomo vsi po vrsti umrli od lakote, najbolje da žrebamo – tistega, ki bo izžreban, bomo pojedli in naša duša bo oživel; in mogoče je, da bomo našli kopno, če zaplujemo proti zalivu.« In med tem pogovorom je kapitan pogledal v daljavo in zakričal: »Bratje, vidim kopno!« In moški so se razveselili (*Sefer Darhe haadam*, 1843, 25b–26b).

Duhovita avtorja opisujeta odkritje Amerike s pomočjo tradicionalne pripovedi oziroma zgodbe (hb. *ma'ase*), v rabinski književnosti ukoreninjeni žanr, ki se v tem primeru zdi sodoben, didaktičen in zabaven. Njen glavni junak je zgodovinska osebnost Amerigo Vespucci, njena vsebina je zgodovinsko-znanstvena in nejudovska, z omembami napredka na področju plovbe (izum kompasa).

V primeru *Sefer haberit* je stil tega poglavja resnejši in si prizadeva pojasniti geografska, zgodovinska in znanstvena dejstva, povezana z odkritjem nove celine.

Mlajše generacije so odkrile drugo polovico zemlje spodaj, to je pod nami, in sicer leta pet tisoč dvesto in dvainpetdeset⁶ je neki modrec, filozof po imenu Kalumbus, odkril del poseljenega ozemlja na spodnji strani zemlje, kjer se stopala tamkajšnjih ljudi srečajo z našimi, druga nasproti drugim, mi hodimo po zgornji strani zemlje, oni pa po spodnji. In to ozemlje, ki ga je našel Kalumbus, je Amerika in se imenuje »nova zemlja«. In Amerika nosi ime po moškem, ki je osvojil to ozemlje, in sicer je v tem letu odposlanec španskega kralja, v vojskovanju izurjeni pogumnež z imenom Amerigo, skupaj z modrecem Kalumbusom z vojnimi ladjami in orožjem odplul proti tej deželi. Amerigo jo je osvojil z vojsko in jo poimenoval po sebi. In ozemlje Amerike je večje kot dva poznana dela zemlje, ki sta Afrika in Oropa (*Sefer haberit*, 1847, 124a).

6 Leta 1492.

Tukaj so tudi natančno razložena različna znanja in izumi, ki so omogočili odkritje novega ozemlja:

In razlog, da so mlajše generacije našle to ozemlje, je ta, da so se po svetu razmahnile naravoslovne znanosti, predvsem kar se tiče plovbe po morju so pridobile veliko znanja in zdaj se po morju vedno plove s kompasom, ki so ga izumili z magnetom. In ljudje na morju so izurjeni desetkrat bolj kot prej, prejšnje generacije so za pot do Ofirja, ki se zdaj imenuje Feru,⁷ ki je drugi del Amerike, kjer so nahajališča zlata, potrebovale tri leta [...]. In toliko časa so takrat potrebovali zato, ker so se bali pluti po odprtem morju, zato so pluli ob obali, od pristanišča do pristanišča, in niso želeli iti po sredi(ni) morja, čeprav bi si s tem skrajšali pot, saj so se bali nevarnosti silnih valov, ki so v osrčju morja. [...] Vendar se zdajšnji mornarji ne bojijo silnih valov sredi morja niti morskih globlin in vzdignejo jadro, zaplujejo v morje Okeanos in plujejo v osrčje morja in gredo v Ofir in se vrnejo od tam v enem letu, pot, ki so jo predniki prepluli v treh letih. [...] Čas je pripomogel, da so te generacije odkrile te nove kraje in v vseh teh letih so učenjaki izumili instrumente, ki so potrebni za vse vrste znanosti (*Sefer haberit*, 1847, 124a–126a).

2.2 Raziskovanje nove celine: njeni prebivalci in prve izmenjave

Zgodbi o odkritju kopnega v delu *Darhe haadam* sledi barvit in zabaven odlo-mek, v katerem je opisano raziskovanje Novega sveta: srečanje Špancev z avtohto-nim prebivalstvom, njihov način oblačenja, njihovi jezik, hrana in naravna boga-stva, njihovo začudenje in strah pred izumi zahodnoevropskega sveta, kot so orožje, noži, pisava in način pošiljanja vesti, ki so ga domorodci prvič videli ob prihodu osvajalcev.

In so se približali kopnemu in prispeli v mali kraj, v katerem so ljudje hodili goli, ne da bi skrivali svojo sramoto. In so jih nagovorili, a niso poznali njihovega jezika in jih niso razumeli, edino, kar so znali, je malo arabščine. In so jih prosili za kruh in so jim prinesli zelo suho in črno pogačo, in ta pogača ni bila iz pšenice, temveč iz korenine neke trave, ki raste tam, ki jo posušijo, zdrobijo in naredijo iz nje neke vrste suho moko ter iz nje pripravijo pogačo in jo pojejo. In ljudje iz tega kraja so se čudili orožju Špancev; ko so zaslišali pok strela, so se še bolj začudili, prestrašili so se in rekli: »To niso ljudje, to so angeli iz nebes in ne sme se jim reči: Zakaj to počneš?, saj nas lahko zažgejo s svojim dimom.« In so jih močno prestrašeni peljali v svoje domove.

7 Peru, termin, ki se nanaša na Južno Ameriko; o toponimu Ofir vid. Gutwirth, 2000, str. 275–285.

In potem so jim dali veliko srebra in zlata in Španci z ladje so jim dali nože in druge stvari, ki jih ljudje tukaj niso imeli. In Španci so vzeli s seboj dovolj živeža za na pot, veliko srebra in zlata, ki ju je v tem kraju v izobilju, in so se srečni in veselega srca vrnili v Španijo, v svoj kraj. In so povedali svojim bratom in prijateljem svoje misli in kapitani so postali ljubosumni; in mnogi od njih niso našli ničesar in se je za njimi izgubila vsaka sled, in mnogi od njih so našli ta kraj in so se vrnili z bogastvom.

In ko je španski kralj videl, da je ta zemlja bogata in polna zlata in srebra, je poslal ladje z vojaki in osvojil dobršen del tega ozemlja; in so ga poimenovali *Amerika*, po tistem, ki ga je prvi odkril, a ga imenujejo tudi *Nova Španija*. In Španci so zgradili domove in so ostali tam do danes in so zaslužnili moške in ženske v tem kraju; a se ti niso mogli pogovarjati, ker so bili prestrašeni zaradi strelcov, saj česa takega še nikoli niso videli.

In Španci so ostali na tem ozemlju, posejali so vrtnine in zasadili drevje, zgradili mesta in jih poimenovali po mestih, iz katerih so prišli. In so poučili prebivalce tega ozemlja, da obstajajo pravila, zakoni in pravica, ki jih narekujejo oni.

In prebivalci te dežele so se najbolj čudili temu, da lahko neki človek, ki želi svojemu prijatelju iz drugega mesta sporočiti, naj mu pošlje neko stvar, zgolj napiše pismo. In so se čudili in gledali, kako je mogoče, da se lahko s tem, ko vzamejo list papirja in trs in napravijo neke črne znake, ki so črke, sporazumevajo s svojim prijateljem; in so rekli prebivalci te dežele: »To je velik čudež.«

In potem je poslal francoski kralj ladje z mnogimi vojaki in zavzel drugi del ozemlja teh prebivalcev in ga poimenoval *Nova Francija* in tako je naredil Holandec (*Sefer Darhe haadam*, 1843, 26b–27b).

Iz primerov je razviden sproščen slog z zabavnimi pripombami v obliki dialogov, polnih začudenja, ki jih Amarači in Sason položita v usta domorodcev, kombinacija anekdot, zgodovinskih dejstev in mnogih zanimivosti o tem pomembnem dogodku v človeški zgodovini.

V nasprotju s tem je zgodovinski material v *Sefer haberit* podan zanimivo in jedrnato, izpostavljene so ključne letnice, imena pomembnih kraljev, vojakov in osvajalcev.

Prvi, ki si je podredil velik del tega ozemlja, je bil *Vodrignos*,⁸ španski kralj, ki je poslal svojega vojskovodjo po imenu *Amerika* z mnogo vojaki in vojnimi

8 Verjetno gre za kralja Fernanda in za popačeno besedno zvezo Rey Rodrigo.

ladjami leta pet tisoč dvesto in osemindeset.⁹ Z njim je poslal Kalumba, ki je prvi priplul in odkril to novo deželo leta pet tisoč in dvesto in dvaindeset.¹⁰ In ta vojskovodja po imenu Amerika se je vojskoval s tamkajšnjim prebivalstvom, mu zavladal, in tako je kralj poimenoval ta del novega ozemlja Amerika po vojskovodji, ki ga je zavzel [...].

Potem je leta pet tisoč dvesto in osemindeset¹¹ poslal španski kralj *Karlos*¹² vojne ladje z mnogo vojaki in zavzel drugi del tega ozemlja [...]; in to je kraj, kjer se v pesku na obalah rek nahaja zlato. Zlato iz tega kraja je zelo fino in tu so tudi nahajališča dragocenih kamnov; in ta kraj se imenuje *Nova Španija*. Potem pa je francoski kralj *Francisco*¹³ poslal vojne ladje z vojaki in zavzel drugi del tega ozemlja [...] in ga poimenoval *Nova Francija*. Potem sta enako naredila kralja Anglije in Holandije in sta poslala vojne ladje z vojaki na spodnji del zemlje in zavzela vsak en del ozemlja in zavladala nad prebivalci, ki so pod njunim poveljstvom vse do danes (*Sefer haberit*, 1847, 141a–b).

2.3 Zemeljska krogla in naravni zakoni

Druga tematika, ki jo obravnavajo avtorji del *Sefer Darhe haadam* in *Sefer haberit*, je povezana z vprašanji znanosti in naravnih zakonov, natančneje, z zakonom težnosti na severni in južni zemeljski polobli:

In verjetno veš, da je Amerika pod nami (kakor je zapisano v *Sefer haberit*, poglavje devet, odlomek šest), in za nas, ki prebivamo na prostoru Evrope, je Amerika pod našimi stopali, stopala nasproti stopalom. In vedi tudi, da je ta svet, ki se imenuje zemlja, okrogel kakor žoga, ki visi v zraku [...]. In naj te ne zavede, da se zemlja stika z nebom, kakor izgleda, če gledamo predse, temveč na vseh straneh visi v zraku, tako da je visoko nad vsemi šestimi deli zemlje nebo; to pomeni, da se nad in pod zemljo, na nobeni od štirih strani neba, ki so vzhod, sever, jug, zahod, zemlja ne dotika neba. [...]

In tako je Amerika pod našimi stopali, kot smo že omenili, in če še nisi dovolj dobro razumel, poglej ilustracijo, ki je natisnjena na naslednji strani.¹⁴

9 Leta 1498.

10 Leta 1492.

11 Leta 1518.

12 Gre za španskega vladarja Carlosa I. ali V.

13 Verjetno gre za Francisca I., francoskega kralja, ki je odobril ekspedicijo Jacquesa Cartierja.

14 Komentar se nanaša na ilustracijo zemeljske oble, ki jo najdemo v *Darhe haadam* (1843 in 1849, f. 28b; 1892, f. 21a).

In sicer je črna žoga zemlja, ki visi v zraku, in ti dve osebi – zgornja predstavlja nas, ki prebivamo v Evropi, spodnja predstavlja tiste v Ameriki. In poglej, kako se stikajo njuna stopala, in ta oblika, ki je kot obroč, je nebo; in vedi, da imamo za to veliko dokazov (vse, kar sem razložil, je zapisano v *Sefer haberit* in v mnogih [drugih] knjigah).

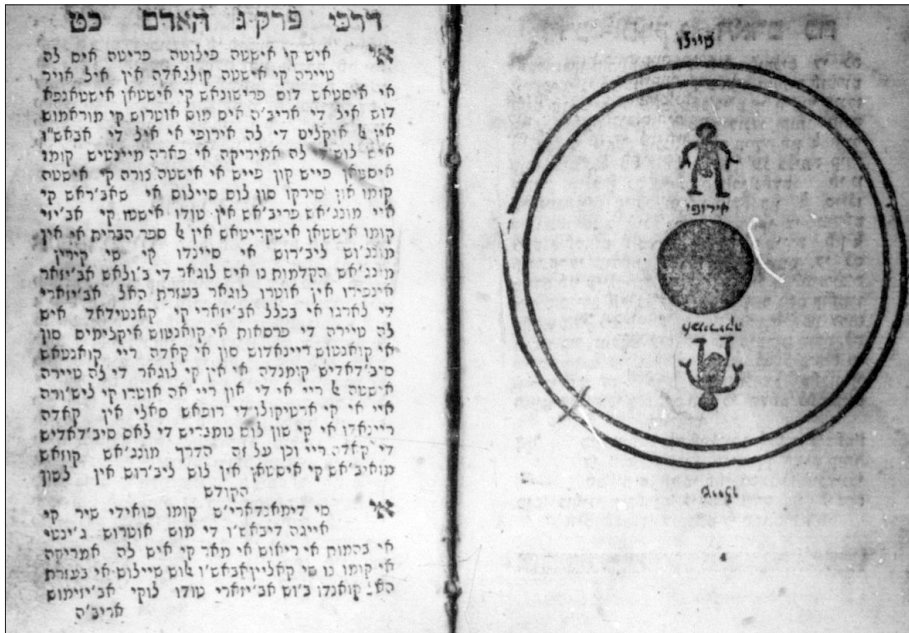
In če me vprašate, kako je mogoče, da so pod nami ljudje in živali in reke in morja, kar je Amerika, in ne padejo dol v nebo, na to vprašanje vam bom, z Božjo pomočjo, odgovoril potem, ko vam bom povedal vse, kar sem omenil zgoraj (*Sefer Darhe haadam*, 1843, 27b–29b).

Besedilo spremlja ilustracija zemeljske oble z dvema možicljema, vsakim na svoji hemisferi, s pripisoma *Eropa* in *Amerika* v hebrejskih pismenkah pod njunimi stopali in z besedo *nebo* na severni in južni strani planeta Zemlje. Potreba po vključitvi ilustracije v knjigo za pojasnitev njene vsebine priča o težavnosti, kako predstaviti nekatera znanstvena dejstva samo z besedami, ne da bi si pomagali z ilustracijami, kakor razložita Amarači in Sason v *Darhe haadam*: »Potrebnih je veliko ilustracij, da bi razumeli, saj gre za stvari, ki jih ni mogoče razložiti z besedami« (f. 29b).

V poglavju o zakonu težnosti v delu *Sefer haberit* ne najdemo nobene ilustracije,¹⁵ temveč različne razlage, vprašanja in dokaze za božje in fizikalne zakone, ki so povzeti z naslednjimi besedami:

Vsa zemlja je poseljena z ljudmi, celo Amerika, ki je na spodnji strani zemlje, kjer je veliko prebivalstva in hodijo po stopalih, tako kot mi, in vidijo nebo nad seboj in hodijo po zemlji in njihova stopala so tik nasproti našim. In boš rekel: »Kako je to mogoče? Ti ljudje bi morali pasti dol z zemlje, v zrak.« Zato vedi, moj dragi, da je Bog dal v naravo vsega, kar je ustvaril na tem svetu, tako živali kot vse druge stvari, silo težnosti; s pomočjo te sile vsaka stvar stoji na svojem mestu, dokler je nekdo ne premakne na drugo mesto. In dokaz za to je naslednji: če hočeš vreči kamen navzgor, ga je treba vreči s silo, kar ni potrebno, če ga hočeš vreči navzdol, saj v tem primeru spustiš kamen iz roke in pade sam, s pomočjo težnosti, in pristane na zemlji. In glede na to, da ima vsaka stvar silo težnosti, mora imeti vsaka stvar mesto, ki je točno v njeni sredi, ki se imenuje središče, da je z vseh strani okrog središča enako težka (*Sefer haberit*, 1847, 126b)

15 Edino zelo diskretno ilustracijo najdemo na robu lista 84a *Sefer haberit* (1847), ki ponazarja mehanski zem barometra. Tudi Hurvic in Benveniste Gatenjo se pritožujeta, da bi si želela imeti več finančnih sredstev, da bi lahko v knjigo vključila več ilustracij.

Slika 3: *Sefer Darhe haadam* (Solun, 1843, fs. 28b–29a).

3. Zaključek

Iz naštetih primerov lahko zaključimo, da nekatera poglavja judovsko-španskih del *Sefer Darhe haadam* in *Sefer haberit* ponujajo prav poseben pogled na odkritje Amerike: avtorja Amarači in Sason napišeta izvirno delo, v katerem mdr. priredita odlomke iz dela *Sefer haberit* tako, da jih predelata in razširita z novimi narativnimi odlomki v izvirnem in zabavnem slogu, medtem ko je prevod Benvenista Gatenja relativno zvest hebrejskemu izvirniku, za katerega je značilen jedrnat in znanstveni jezik.

Iz vseh besedil, ki jih analiziramo v tem članku, je razvidno, da je *Sefer haberit* moderno, kompleksno in izjemno zanimivo delo, ki nam ponuja dragoceno gradivo za proučevanje z literarnega, jezikoslovnega, zgodovinskega, znanstvenega in drugih vidikov, ki lahko obogatijo naše znanje o bolj marginalnih avtorjih, kot je Hurvic, pa vendar uspešnih in vplivnih, ki so imeli v svojem času veliko bralcev. *Sefer haberit* prča tudi o pomembnosti in vlogi, ki sta ju imela tisk in knjiga v procesu opismenjevanja in modernizacije evropske družbe in tradicionalnih sefardskih skupnosti, razseljenih po Evropi in Otomanskem cesarstvu v 18. in 19. stoletju, še posebej za tiste sefardske bralce, ki niso znali hebrejsko in torej niso mogli brati hebrejskih virov, ter tiste, ki so živeli daleč od velikih mest in izobraževalnih centrov in so jim tovrstna dela predstavljala okno v svet in omogočala dostop do novih posvetnih znanj v začetku moderne dobe.

Bibliografija

- Almbladh, K., *Joseph ha-Kohen. Sefer 'Emeq ha-Bakha (The Vale of Tears) with the Chronicle of the Anonymous Corrector*, Uppsala 1981.
- Amarači, Izak Behor, Sason, Jožef ben Meir, *Sefer Darhe haadam*, Solun 1843, 1849, 1892.
- Ben Na'eh, Y., Hebrew Printing Houses in the Ottoman Empire, v: *Jewish Journalism and Printing Houses in the Ottoman Empire and Modern Turkey* (ur. Nassi, G.), Istanbul 2001, str. 73–96.
- Benveniste, Rafael Izak (ur.), *Beraha hamešulešet o Las tres luzes*, Solun 1881¹, 1881².
- Benveniste Gatenjo, Hajim Abraham (prev.), *Sefer haberit* (2 vols.), Solun 1847.
- Borovaya, O., The Serialized Novel as Rewriting: The Case of Ladino Belles Lettres, *Jewish Social Studies* 10, 2003, str. 30–68.
- Fontaine, R., The Immortality of the Soul in Pinhas Hurwitz's *Sefer ha-Berit: Philosophers vs Kabbalists*, *Jewish Studies Quarterly* 13/3, 2006, str. 223–233.
- Fontaine, R., Natural Science in *Sefer ha-Berit*: Pinchas Hurwitz on Animals and Meteorological Phenomena, v: *Sepharad in Ashkenaz. Medieval Knowledge and Eighteenth-Century Enlightened Jewish Discourse* (ur. Fontaine, R. in drugi), Amsterdam 2007a, str. 157–181.
- Fontaine, R., Love of One's Neighbour in Pinhas Hurwitz's *Sefer ha-Berit*, v: *Studies in Hebrew Language and Jewish Culture, Presented to Albert van der Heide on the Occasion of his Sixty-Fifth Birthday* (ur. Baasten, M. F. J., Munk, R. W.), Dordrecht itd. 2007b, str. 244–268.
- Gutwirth, E., Oro de Ofir: El árabe y Don Shem Tov de Carrión, *Bulletin of Spanish Studies* 77/4, 2000, str. 275–285.
- Hassán, I. M., Problemas de transcripción del judeoespañol, v: *Actele celui de-al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică* (vol. II), Bucarest 1971, str. 1235–1263.
- Hassán, I. M., Transcripción normalizada de textos judeoespañoles, *Estudios Sefardíes* 1, 1978, str. 147–150.
- Hassán, I. M., Sistemas gráficos del español sefardí, v: *Actas del I Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española* (vol. I) (ur. Ariza, M. in drugi), Madrid 1988, str. 127–137.
- Hassán, I. M., Sistemas gráficos del español sefardí, v: *Sefardíes: Literatura y lengua de una nación dispersa*, XV Curso de Cultura Hispanojudía y Sefardí de la Universidad de Castilla-La Mancha (ur. Romero, E. in drugi), Cuenca 2008, str. 119–136.

- Hurvic, Pinhas Elijahu, *Sefer haberit hašalem*, Jerusalem 2014 [v hebrejščini].
- Jacobs, M., Joseph ha-Kohen, Paolo Giovio, and Sixteenth-Century Historiography, v: *Cultural Intermediaries. Jewish Intellectuals in Early Modern Italy* (ur. Ruderman, D., Veltri, G.), Philadelphia 2004, str. 67–85.
- Lazar, M. (ur.), *Sefarad in my Heart. A Ladino Reader*, Lancaster 1999.
- Lehmann, M. B., *Ladino Rabbinic Literature and Ottoman Sephardic Culture*, Bloomington 2005.
- Levi ben Nahmias, Elijahu (ur.), *Beraha hamešulešet o Las tres luzes*, Konstantinopel 1900.
- Muñoz Molina, N., Pasajes del *Séfer Šébet Yehudá* en la obra judeoespañola *Séfer Musar haskel*, v: *Selected Papers from the Fifteenth British Conference on Judeo-Spanish Studies (29-31 July 2008)* (ur. Pomeroy, H. in drugi), London 2012, str. 143–156.
- Muñoz Molina, N., Versiones judeoespañolas del *Séfer Šébet Yehudá* y los paralelos textuales del *Darjé haadam*, v: *La lengua sefardí. Aspectos lingüísticos, literarios y culturales* (ur. Bürki, Y., Romero, E.), Berlin 2014, str. 125–134.
- Robinson, I., Kabbala and Science in *Sefer Ha-Berit: A Modernization Strategy for Orthodox Jews*, *Modern Judaism* 9/3, 1989, str. 275–288.
- Romero, E., *La creación literaria en lengua sefardí*, Madrid 1992.
- Ruderman, D. B., The Hague Dialogues, v: *Mapping Jewish Amsterdam: The Early Modern Perspective Dedicated to Yosef Kaplan on the Occasion of his Retirement* (ur. Berger, S. in drugi), *Studia Rosenthaliana* 44, 2012, str. 221–239.
- Ruderman, D. B., *A Best-Selling Hebrew Book of the Modern Era: The Book of the Covenant of Pinḥas Hurwitz and its Remarkable Legacy*, Seattle, London 2014.
- Sason, Jožef ben Meir, Amarači, Izak Behor, *Sefer Musar haskel*, Solun 1843, 1849, 1892.
- Stein, S. A., *Making Jews Modern: The Yiddish and Ladino Press in the Russian and Ottoman Empires*, Bloomington 2004.
- Šmid, K., *Sefer ha-Berit* in Ladino: Adaptations and translations of a Hebrew Bestseller for the Sephardi Reading Public, v: *Ashkenazim and Sephardim in European Perspective. Language Miscellanea* (ur. Katni, A. in drugi), Frankfurt am Main, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Warszawa, Wien 2018 [v tisku].

Katja Šmid

The discovery of the New World in two rabbinical Sephardic works from Salonika (19th century)

Keywords: Judeo-Spanish/Ladino/Judezmo literature, America's Discovery, Navigation, *Sefer ha-Berit*, *Darkhe ha-adam*

The aim of this article is to deal with the issue of the discovery of the New World in two Judeo-Spanish works, published in Hebrew Rashi script in Salonika in the mid-nineteenth century. On the one hand, we examine *Sefer Darkhe ha-adam* (Salonika, 1843), a moralistic Sephardi work, written by Yishac Bekhor Amarachi and Yosef ben Meir Sasson, and, on the other hand, *Sefer ha-Berit* (Salonika, 1847), a fascinating Judeo-Spanish work on science, mysticism and morality. By examining selected excerpts of these works, we try to analyse several episodes in the discovery of America, such as, for example, scientific advances in navigation, especially those related to the invention of the compass, the discovery of the New World, the encounter between Spaniards and the native population, and the exploration of life on the new continent.

Katja Šmid

Odkritje Novega sveta v dveh rabinskih sefardskih delih iz Soluna (19. stoletje)

Ključne besede: judovsko-španska/sefardska književnost, odkritje Amerike, plovstvo, *Sefer haberit*, *Darhe haadam*

Prispevek se ukvarja s tematiko, ki je povezana z odkritjem Novega sveta v dveh judovsko-španskih delih, napisanih v hebrejskih pismenkah, objavljenih v Solunu v 19. stoletju. Avtorica proučuje *Sefer Darhe haadam* (Solun, 1843), sefardsko moralistično delo, ki sta ga napisala Izak Behor Amarači in Jožef ben Meir Sason, ter *Sefer haberit* (Solun, 1847), fascinantno judovsko-špansko moralistično, znanstveno in mistično delo. Z izbranimi odlomki iz omenjenih del avtorica obravnava različne vidike odkritja Amerike, kot je na primer znanstveni napredek na področju plovstva, ki ga je zaznamoval izum kompasa, odkritje Novega sveta, srečanje Špancev z domorodci in raziskovanje življenja na novem kontinentu.